

Класовите основи на идеята за древнотракийския елемент в българската народност и опозицията на археолозите

Боян Думанов

„...Днес всеки говори за културното наследство. Това ни наследство е по-скоро запушващо, отколкото отпушващо - нашата аномална история, балканската ни всеядност, Тодор-Живковият балаган. Това наследство ни сродява по-скоро с траките, с това - по думите на самия Херодот - кривокрако, чорлаво, маслядо и крадливо племе.

Не бездруго България е родината на тракологията“.

Владислав Тодоров, “Цинкограф”

Според масово разпространеното в наши дни мнение тракологията като историческа дисциплина и развитието на тракийските студии изобщо, датират от късните шестдесет години с възхода на политическата кариера на Людмила Живкова и кръгът от историци, изкуствоведи, езиковеди и литературни критици, които тя привлича за реализация на различни културни и политически програми. Целта на тези програми е изучаването и до голяма степен представянето на културата на българските земи не само пред родната общественост, но и пред външния свят. Това културно-историческо наследство следва да бъде разбрано като следствие от уникална симбиоза, дължима на геополитическото положение на България, където от древни времена среща си дават културните традиции и иновации на Изтока и Запада. Стартирани са програмите “Ръорих” (1978 г.)¹ и “Леонардо да Винчи” (1979

¹ Програма „Ръорих“ цели „динамизиране на националната програма за естетическо възпитание, националната програма за 1300-годишнината от основаването на българската държава“. Програмата е дългосрочна и централно място в нея заемат културата и изкуството и тяхната роля за хармоничното развитие на личността и обществото в етапа на зрелия социализъм. Авторът на концептуалната и рамка, Ал. Фол използва най-вече идеологически доводи, а тези, които се базират на изкуството и културата като средство за промяна на човека из основи са поставени на второ място (Еленков 2008, 317-319). Този факт е достатъчно показателен, че за да бъде дадено началото на някакъв процес, аргументацията трябва преди

г.), които целят да представят фона, на които протичат неповторимите културнообразуващи процеси.² Международната програма на тези проекти следва предложенията по линията на международните и чуждестранните организации от началото на 1978 г., като анализът на свършеното изрично подчертава извеждането по пропагандните траектории – „България – средище на цивилизации и огнище на тяхното разпространение“ и най-общо осъществяването на „външно културно настъпление“.³ Представянето на културата на Древна България обаче има един съществен проблем – националните паметници, свързани с националната история, чиито долни граници са поставени в края на 7 в. страдат от липса на желаната представителност и блясък.⁴ Без такъв видим блясък, образът на гениалният предтеча няма как да се слее пълноценно с естетически изградения съвременен човек и човекът от бъдещето във всестранно развита хармонична личност, която с човекостроителната сила на културата да поеме по автономен път към комунизма.⁵

Въпреки усилията на български и чуждестранни археолози да популяризират българската средновековна култура в европейското пространство преди Втората световна война, в късните шестдесет и началото на седемдесетте години на 20 в. представителните в обществено отношение

всичко да е конюнктурна и чак тогава по същество. Българската външна културна политика, изразена в комплекс от изяви, ще разкрива същностните характеристики на българската култура, изградени от векове: демократичност, народностност, адаптивност, самобитност. Изтъкната е ролята на Балканските страни като средишно място на взаимодействие на цивилизации в развитието на световната култура. Неясният до този момент принос на НРБ в проучването и усвояването на достиженията на европейската и Балканската цивилизация ще бъде популяризиран (Еленков 2008, 320-322).

² Програмата „Леонардо да Винчи“ се явява следващ етап от Дългосрочната комплексна програма за издигане на ролята на изкуството и културата за хармонично развитие на личността и обществото. В симпозиума „Хуманизмът в източно-християнската култура и италианския Ренесанс“ трябва да бъде „проявен сложния и противоречив ход на развитие на двата типа култури в рамките на един и същи отрязък от време и на този културно-исторически фон да се покаже ролята на българската култура като връзка между тях“ (Еленков 2008, 337-338)

³ Еленков 2008, 327, 331.

⁴ Наред с това един акцент върху славянските или славяно-българските културни достижения би влязъл и в остър конфликт със заявената наддържавна и наднационална идея на програмата „Рьорих“. До голяма степен замисълът на програмата, а и цялостната представа на културните работници от кръга е съсредоточен в изречението на Людмила Живкова: „Ограниченият кръгозор на личното съзнание е отстъпвал място на стремящото се към сливане с общочовешките и универсални принципи на действителността съзнание“ (в. „Народна култура“, № 12 (1133), 24 март 1978 г.).

⁵ Еленков 2009, 552.

средновековни паметници все още се броят на пръсти, а реставрацията на монументалните паметници е едва в началото на своя мащабен подем. Освен това в първата научна сесия на Археологическия институт през 1950 г. приоритетите на българската археология са основно пренамертани, при което проучването на средновековието като съставна част от формирането на националната идентичност минава на заден план.

Търсената представителност, за която се предполага, че би извадила България от международната изолация и игнориране е намерена в златото и среброто, открито в богатите гробове или под формата на съкровища от времето преди романизацията на балканските провинции; в стенописите и монументалността на тракийските гробници. В реалните или фиктивни тракийска митология и свят, изследователите от кръга на Живкова виждат и намират поле за задълбочени и често неразбираеми изследвания, за чиято меродавност съдим днес. Естествено, за да бъдат припознати като “български” тези паметници трябва някак да бъдат свързани с държавното формирование “България” и неговото население, определящо се като “българи”.⁶

Наред с основаването на Института по тракология, първото грандиозно проявление на това течение е откритата през 1972 г. изложба “Тракийското изкуство и култура по българските земи”, обиколила над тридесет държави. Една година по-рано е публикувана и монографията “Образуване на българската народност” на акад. Димитър Ангелов, където тракийският елемент заема водещо значение, а в годината на изложбата е публикувано и изследването на въдворения във ВИФ и ВХТИ през 50-те години германист Евгений Теодоров,⁷ “Древнотракийско наследство в българския фолклор”.⁸

⁶ Апогеят в “побългаряването” на културни елементи от древността преди основаването на българската средновековна държава е добре онагледен в симпозиуми по “българистика” като “Втори международен симпозиум по българистика”, провел се в София през 1986 г. Хронологичният обхват на изнесените доклади е широк и включва разнообразни проблеми от областта на българистиката като “тракийският орфизъм”, “тракийската царска власт”, “брадвата – древен предмет на култа в българските земи” и т.н.

⁷ Теодорова 2004, 179.

⁸ Теодорова 2004, 183. В своето иначе отлично фолклористко изследване Е. Теодоров достига до фундаменталния за траколожките изследвания извод, че “Само с едно тракийско влияние би могло да се обясни, че у българите се пресича процесът, който в своето възможно развитие би ги довел подобно на източните и западните славяни до религиозен култ с обожествяване на различни природни и обществени сили” (Теодоров 1972, 70). Разкривайки съществуването на прояви на култ към предците под формата на почитане на “стопанина – прадед” в

Любопитна подробност е, че темата за българската народност е разработвана като дисертация от младия и по-реакционно мислещ медиевист Васил Гюзелев, от когото е отнета.⁹

През 1977 г. със секретно решение на Политбюро към МВнР е създадена службата “Културно наследство”, чието ръководство е поделено между министрите на Външното и Вътрешното министерства и дъщерята на първия секретар на БКП Людмила Живкова. Главната цел на службата е откриването и връщането в страната на културни паметници, които по един или друг начин са изнесени извън държавните граници на България. В случаите, когато няма възможност за откупуването на тези предмети се преминава към придобиването им по “оперативен път” или кражба от музеите или частните колекции и подмяната им с реплики. Обект на службата са широк кръг от артефакти – произведения на съвременното изобразително изкуство, кирилски ръкописи и други исторически документи, но най-вече археологически паметници. Тук излиза парадоксът, че очевидно не съществува ясна дефиниция, кои от тях са определени като “български”, защото са продукт на българската средновековна култура и кои са “български”, просто защото са открити на територията на съвременната българската държава, без оглед на тяхната хронология и културна принадлежност. Особено място в това отношение заемат експертите и оценките, които естествено са подбрани сред изследователите от системата на БАН и висшите учебни заведения. Основната “тройка” са Богомил Райнов, Светлин Русев и Александър Фол, който е ангажиран с реализирането на сделките в чужбина.¹⁰

българския фолклор, той отново приписва това на основата, заимствана от “древнотракийските митични и магически представи”, при което установява, че такъв култ липсва при западните и източните славяни (Теодоров 1972, 140, 142). Е. Теодоров обаче пропуска да изтъкне, че свидетелства за такъв култ, който е най-сигурно установим с методите на археологията, липсват от езическия период и на южните славяни. Естествено не следва да се очаква от фолклористично изследване да обхваща всички методи и подходи на историческото познание, но самите “тракийски студии” още от самото си начало стъпват върху еkleктична база, в която изследването на Теодоров играе съществена роля.

⁹ През 1965 г. Гюзелев работи върху труд на тема „Зараждане и формиране на българската народност през Средновековието“. След като тя става обект на интерес от страна на Димитър Ангелов, той е принуден да премине към трета тема за дисертация, която разработва и защитава – тази за кавханите и ичиргу боилите (Гюзелев 2007, viii).

¹⁰ Свидетелски показания на о.з. ген.- полк. Атанас Стоянов по дело за убийствата в лагерите край Ловеч и Скравена (Христов 1999, 73; 2006, 94).

Свързването на т. нар. “тракийски субстрат” с процеса на формиране на българската народност се превръща във фикс идея на няколко поколения историци, археолози, културолози, фолклористи. За съжаление тази идея толкова е проникнала съвременните изследвания на древността на Източните Балкани, че крие опасност да се превърне в идеологически капан за бъдещите генерации.

Разбира се, както всички конструктивни идеи от епохата на комунизма и тази е “преоткрита”. В считаната днес за фундаментална за изучаването на тракийските паметници студия „Паметници на тракийското изкуство” от 1918 г. Богдан Филов подчертава, че връзка между някакъв собствено „тракийски” стил, който обаче в никакъв случай няма етнически, народностен характер и по-късни средновековни паметници може да бъде търсен единствено в границите на едно по-общо орнаментално направление. Това направление обаче в никакъв случай не може да се нарече собствено „тракийско”, а е резултат от интензивните контакти с ираноезичните народи от северночерноморските степи и Кавказ.¹¹

В тези години българската архелогия се придържа към насоките на схващанията на влиятелните историци, развиващи схващането за дуалистичния характер на българската народност. През средновековието тази народност се формира основно от разпръснати славянски анклавни и политически доминиращ български елемент. Ролята на славянския елемент е периодично завишавана или игнорирана, като често това се определя от политическата насоченост на съответното правителство. Резултатът от този синтез е сравнително устойчиво държавно формирование, което в продължение на почти два века изминава трансформацията до силна държава, сравнима по политическия си модел с Византия.

Най-влиятелната опозиция на концепцията на Златарски са съчиненията на Ганчо Ценов, публикувани през 1907 и 1908 г.¹² До голяма степен те се явяват изражение на претенциите на българското общество за обединение на цяла Тракия и Македония в границите на българската държава. Ценов се опитва да докаже българската колонизация на тези земи от

¹¹ Филов 1919, 1-3.

¹² Ценов 1907; 1908.

античността или дори от праисторията.¹³ Българското етнообразуване е плод на контактите между славянските племена, траките и българите, състояли се в най-древни времена. Според автора най-голямата пречка пред приемането на тази теория не са нейните научни недостатъци, а ниско развитите национални чувства на българския елит и цялостното влияние на Виенската школа върху българската историография.¹⁴ Този модел обаче не е припознат като официална доктрина при търсенето на българската национална идентичност.¹⁵ Напротив българската доктрина се базира на средновековните корени на българската държавност и нация и по този начин съзнателно контрастира на спекулативното „одревняване“ на конкурентните нации. Това естествено не води до игориране на паметниците на праисторическата и античната древност от страна на археологията и още от рано те заемат своето място в културно-историческата визитка на България.

Четири години след деветосептемврийския преврат Комитетът за наука, изкуство и култура е изградил основните концепции за трансформацията. На преден план излиза зрял и тържествен, концептуален и институционален сталинизъм: идва времето на непробиваемата официално-държавна диалектическа аргументация. Като надстройка на базови отношения, културата трябва да покаже произтеклите промени дълбоко в основите на българското общество, открито, нагло и демонстративно; плакатно с пропагандна яснота да отрази пътя към тържеството на социалистическата революция, да яви силите, из които черпи токове днешният живот, и посочи кълновете на комунизма – в този смисъл отношението на режима към нея е релевантно, заинтересувано, искрено, загрижено и новата институционална форма поема нейното управление като ръководство на предприятие за производство на продукт от първа необходимост с всеобщ прием и недвусмислено отношение.¹⁶ След дискусиата по въпроса за състоянието и задачите на археологическата наука и музейно дело през 1948 г. е изведена резолюция, чрез която е поставено

¹³ Ценов 1907, 197.

¹⁴ Ценов 1907, 212.

¹⁵ Концепциите на Г. Ценов намират отново намират прием в наши дни сред изследователи, издирващи корените на автохтонната “българска древност”, като изкуствоведа Асен Чилингиров (Чилингиров 2005, 27-106; 2008, 200-223).

¹⁶ Еленков 2008, 137.

началото на пълното разграничаване от концепциите, развити от българската археология преди края на Втората Световна война. Решителен тласък в тази насока – подбирането на нови и възпитаването, превъзпитаването на старите кадри¹⁷ е направена през Май-Юни 1950 г. на първата научна сесия на археологическия институт, председателствана от произведения в академик бивш терорист, регент и тежкотонажен марксистко-ленински професор Тодор Павлов.¹⁸ В основата на тезисите, изложени от самият председателстващ е трансформацията на археологията, която от наука за народа трябва да се превърне в наука на самия народ.

В обширния си доклад „Състояние на българската археологическа наука през 1948 и 1949 г.” акад. Кръстю Миятев ясно отдава приоритет на проучванията на „славянските” и „славянобългарските” комплекси, както и на „материалната култура на късноантичната епоха до идването на славяните и прабългарите с оглед да се посочи културното наследство, заварено в нашите земи от славяните и прабългарите и как те са го възприели, запазили и трансформирали”.¹⁹ Историята на материалната култура на населявалите българските земи от най-старо време до средата на 19 в. трябва да бъде написана въз основа на диалектико-материалистичния подход. Като техника на аргументация специфични феномени ще бъдат изваждани от специализираното поле, в което те обикновено биват обсъждани и намествани направо в универсалната история на човечеството. Там те се подчиняват на други, универсални и не специфични закони, а универсалните закони от своя страна са зададени от основополагащите трудове на марксизма и ленинизма.

Друг „привъзпитан” учен от предвоенната генерация, Д. П. Димитров постановява, че диалектико-материалистичния подход достига максималното

¹⁷ Павлов 1950, 23.

¹⁸ Натоварването на Т. Павлов с тази задача никак не е случайно. Към 1950 г. той е всепризнат специалист не само по преустройство на важните за червения режим структури, но и по адаптиране на старите и преценени като „годни“ стари авторитети към новите реалности. Авторитет по въпросите на диалектическия подход през 30-те години, той е подготвен и по-актуалната в годините след войната сталинска реторика. Негова заслуга например е примиряването на най-крайните леви възгледи по отношение на „буржоазните писатели-класици“ и претворяването им в класици на „народните маси“. Като основен играч в трансформирането на БАН и на Археологическия институт в частност, Тодор Павлов има много добре завършен проект и това е „превъзпитаването“ на Българския писателски съюз. Това му гарантира монопола върху авторството на новата комунистическа културна политика.

¹⁹ Миятев 1950, 31-35.

си приложение, когато археологията скъса със своята аполитичност и се врасне в политическия живот на трудещите се маси.²⁰ Археолозите трябва да проникнат до творческия ентузиазъм на трудещите се и да извлекат необходимите им установки от вече пречистилите се от буржоазни възгледи селскостопански работници и животновъди. Тази концепция е широко прегърната и от по-младите учени археолози, които в един глас се противопоставят на великобългарския шовинизъм, отричат етническото начало на средновековните общества и се обръщат към класовите общности на марксистката наука.

Кухото повтаряне на заучени фрази, нерядко директно копирани от националните конференции на ТКЗС²¹ показва няколко важни подробности. Травмата, нанесена от идеологическата трансформация е толкова силна, че води почти до “научна смърт” или „състояние на будна научна кома” (правя тази бележка, защото в общественото пространство често се поставя въпроса, какво би била съдбата на Богдан Филов, ако не се беше ангажирал с политика). Критиката и самокритиката, която си правят водещите археолози, ясно показва и още един интересен факт. Те не са запознати с действителните тенденции в развитието на марксистката археология, а се позовават на постановки от 30-те години.

Съветската археология е доминирана във въпросния период от доктрините на Николай Яковлевич Марр (1864-1934)²², които по отношение на славяните са използвани от Николай Державин (1877-1953). Державин счита, че славяните са автохтонно население на Балканите, а техният етноним е ново наименование за класова група от старото население, воюващо с

²⁰ Димитров 1950, 163.

²¹ Димитров 1950, 168.

²² Създавайки яфетологията, Н. Я. Марр поставя една особена клопка, в която продължават да пропадат изследователи дори от първите десетилетия на 21 в. Противопоставяйки се на арийската теория (която в корените си е лингвистична, а не расова), той все пак счита, че съществуват етноси, които езиково могат да бъдат проследени до най-дълбоката древност. Преди Гражданската война в Русия той счита протогрузинския език за основа на повечето от европейските езици (Slezkine 1996, 840-842). Влизайки в марксистката реторика, теорията на Марр за „езиковите общности“ се оказва особено приемлива, тъй като през цялата си история „яфетидите“ са принудени да се борят срещу „арийците“ арменци и другите „римо-германски народи“, които пък от своя страна са в основата на съществуващото в Европа буржоазно-капиталистическо общество. Дори и самият Марр да не е отбелязал пригодността на своите формулировки към марксистката доктрина, то те са приложени особено успешно от марксистки „философи“ като А. В. Луначарски, М. Н. Покровски и В. М. Фрише.

експлоататорите от Римската империя.²³ Етническите етикети обаче и като цяло са отричани от теоретиците на съветската археология до края на 30-те години на 20 в. Това се променя с началото на Втората световна война с подема на сталинския комунистически национализъм,²⁴ когато славянската археология става приоритетно направление сред съветските изследователи.

Бившият ученик на Филов, Д. П. Димитров, който се превръща в централна фигура в българската археология, се опитва да следва не само на теория необходимите установки от опита на трудовите хора, но и да ги прилага в практически план в кадровата политика. Още през 1945 г. без конкурс той прави асистент в Софийския университет бившият жп работник и уредник във Великогърновския музей Кирил Жуглев. Това свое действие Д. П. Димитров по-късно обичал да представя като пример, как трябва да се набират асистенти из работническата класа.²⁵ Ако привличането на Жуглев остава без особени последици, освен по отношение на обучението на студентите, то друга креатура на Димитров оставя трайна следа в българската археология.

Учителстващият до 1945 г. в Дупница, Атанас Милчев отговаря идеално на представата на Димитров за класово осъзнат млад учен, чийто „здрав народен“ произход пасва идеално на новото лице на българската археология.²⁶ През 1946 г. Милчев е изпратен за аспирантура в Ленинград след защитата на която и завръщането си в България се оказва единственият изследовател, които е наясно с теоретичните постановки в съветската археология. Неслучайно на него е поверена теоретичната марксистко-ленинска част от том 1 на „История на България“ от 1954 г. и преработеното издание от 1961 г., както и първите пет глави на „Христоматия по история на СССР“.²⁷ През 50-те години той представя тезата, че през средновековието на

²³ Цит. по Аксенова, Васильев 1993, 99.

²⁴ Kohn 1952, 700.

²⁵ Генчев 2005, 36.

²⁶ Ат. Милчев защитава дисертация на тема „Етнически и културни връзки между траки и скити от 8 до 4 в. пр. н.е.“. На 36 г. е избран за доцент, а на 49 г. (все още без нито една монография) става професор в катедра „Археология“ на Софийския университет. През 1954 г. е сред основателите на Музея за българо-съветска дружба. Научен секретар на Археологическия институт с музей към БАН. Научните му интереси варират от късната бронзова епоха до османския период. Въпреки че се реализира най-вече като медиевист, първата му аналитична публикация по славянска археология датира от 1964 г.

²⁷ Ангелова 2005, 3-4.

Балканският полуостров, траките са загубили своята етническа идентичност и не представляват обособен етнос. Траките според него обаче, наред със скитите и сарматите, съставят сериозна част от етногенезиса на източните славяни, към които естествено принадлежат русите. В този процес те заемат мястото на население с ниска материална култура, което класово се противопоставя едновременно на собствената си аристокрация, на знатната върхушка на номадските племена, богатите елински градове на Северното Черноморие, влиза в конфликт с Римската и Византийската империя.²⁸

Въпреки че е специалист по предримска археология Ат. Милчев започва работа върху проблема за българския етногенезис. В първите си обобщаващи студии върху ранните славяни и българите Милчев със задоволство отбелязва, че същинската причина за пренасочването на интереса на старите изследователи към славяните е „Деветосептемврийската революция“ и в действителност те не са искрени в своите широко декларирани намерения.²⁹ Така той се превръща в първия истински специалист по проблема, при това въоръжен със сталинската концепция за славянската прадревност, която въпреки политическите промени в Съветския съюз, остава непроменима до началото на 90-те години на 20 в., както и с благословията на издигнатият до член на Политбюро през 1966 г. акад. Тодор Павлов.

Милчев отрича класическата концепция за културната доминацията на българския елемент и въвежда в археологията схващането за славянската колонизация, която окончателно изменя етническият и културен облик на Балканския полуостров. Очевидно е обаче, че нито една постановка било то идеологическа или базирана на историческите сведения за славянската доминация в средновековна България не би била подкрепена от анализа на археологическите паметници. Не играе особена роля и обръщането към паметниците на късноантичната култура, които са отчасти съвременни на началото на славянската колонизация, защото това би означавало приемственост и зачеркване на нейното революционно начало. Поради тази

²⁸ Милчев 1950, 263. В това изказване Милчев ясно дефинира, че тракийско-одриската държава е първата варварска държава в Европа с робовладелски строй от варварски тип.

²⁹ Милчев 1964, 2; Milchev 1970, 21.

причина Милчев прибягва до изпитаната съветска концепция в етногенезиса – прибавянето на по-древен и „по-видим” в археологическо отношение етнос. Естествено такъв етнос в Източните Балкани са траките. Добра основа за това му виждане предоставя изработената вече историческа концепция за „триединството” на българската народност.³⁰ За да бъде приложено към картината, предпоставена от археологическия материал, това схващане обаче трябва да се справи с две неща – представителността на древнотракийските паметници и значителния хронологичен хиатус между видимите проявления на тракийската култура и появата на нейните предполагаеми носители отново през ранното средновековие. Милчев разрешава този казус с приемането, че тракийският елемент в прехода към средновековие е труден за идентифициране поради своето ниско класово положение. Траките и пристигащите славяни са сродни класово и стават естествени съюзници срещу Византийската империя.³¹ Прабългарите не принадлежат към тази структура и последни се включват в общата борба, само за да заменят византийците като експлоататори по-късно. По този начин при обособяването на Дунавска България като средновековна държава, тя се оказва със стратифицирано население, което вътрешно е раздирано от класови противоречия, но в лицето на Византия има и силен външен враг, заплахата от който играе ролята на обединяващ фактор. Характерът на „триединството” е класово обоснован и следователно идеологически приемлив. Може да се каже, че моделът е окончателно завършен към 1977 г., и е част от отбелязването на юбилея „1300 г. България”. Още в началото на 70-те години обаче неговото съществуване в научната литература предпоставя опасната тенденция древнотракийските

³⁰ Началото на „триединството“ в българската историография от времето на комунистическия режим е поставено от И. Дуйчев в малка статия в сборника „L'Europe aux IX-Xe siècles: aux origines des Etats nationaux“ от 1968 г. (Dujcev 1968, 215-224). Същинският принос в това отношение обаче принадлежи на Д. Ангелов във все още твърде популярния му труд от 1971 г. В тази монография по отношение на тракийския субстрат са изведени два извода: 1. Траките са равноправен елемент от българската народност и 2. Тяхната асимилация от страна на славяните е първи етап от формирането на българската народност (Ангелов 1971, 173-189). За тези постановки вж. още и един опит за увод в дискусиата на И. Божилов (1994, 80-94).

³¹ Milchev 1970, 23. В една риторика, обърната към широката публика тази концепция е добре развита от Ал. Фол : „...Селяни селяни не убиват, земеделец не ограбва земеделеца и сведенията ни показват, че славяните, които пред градските стени са безмилостни воини, идват в тракийските общини като мирни преселници. Няма съмнение, че в Северна България старото местно население е много по-рядко, но и в тази обезкървена област дори са ясни контурите на допира между двете народности.“ (Фол 1966, 51).

паметници да бъдат разглеждани като част от някакво собствено българско наследство, при което акцентът на институционалния интерес се оказва фатално изместен.

На Първия конгрес по тракология, състоял се в София през 1972 г. идеята за приемствеността на тракийската култура с тази на следващите епохи – ранната императорска епоха и късната античност е облечена в по-сериозни научни аргументи; изказана е необходимостта от интердисциплинарен подход с анализа на всички налични данни за „тракийското наследство“ в римските и ранновизантийски провинции до края на 6 в., като дори се прокрадват нотки към известен скептицизъм, предпоставени от изследванията на В. Бешевлиев от 1965 г. и 1970 г.³² Спекулативното търсене на „тракийското наследство“ в средновековната или дори модерната българска култура обаче вече е набрало сериозна инерция и все по-често в литературата се появяват изследвания, търсещи неговите следи след елементите на традиционната носия³³, строителството³⁴, ювелирството, металургията, медицината³⁵ (не отбелязвам очевидния „невидим“ тракийски принос в духовната култура на българите, отразен отново най-разбираемо от Ал. Фол).³⁶

Идеологическото противопоставяне на тази концепция, естествено, не е възможно. Все пак обаче тя има своята научна опозиция в лицето на археолози-медиевисти от няколко генерации.

От старата генерация, приобщени към новата система учени, на първо място това е Никола Мавродинов (1904-1958). Още през 30-те години на 20 в., той участва във развитието на една доста обективна теория, наречена

³² Beševliev 1970, 131; Ivanov 1972, 177-178; Velkov 1972, 220-221; Tăpkova-Zaimova 1972, 229-230.

³³ Vakarelski 1974, 183-190.

³⁴ Кожухаров 1974, 333-335.

³⁵ Тодорпавловистката еkleктика на „заклинателното говорене“ е отразена по най-забележителен начин в статия на иначе именития наш психиатър проф. Никола Шипковенски: „Тъй като траките се претопяват в нашия народ чрез славяните, България се явява не само техен териториален, но и духовен наследник... Би било от голяма полза ако българските лекари се образуват по модела на тракийските лечители, които възприемат човека като цялост както в болест, така и в здраве. Подобен подход е необходимо да се търси още повече с оглед на това, че е доказателство, че познанията на лечителите на нашите най-далечни предци отговарят на принципите на невризма в общата диалектико-материалистична теория на медицината“ (прев. м.) (Šipkovenski 1974, 251).

³⁶ „Към устойчивостта и изключителната виталност на славянското начало, към устремния изблик на прабългарската сила се прибавя, за да им придаде неповторимия си чар, тракийското опиянение от природата“ (Фол 1966, 66).

„българска школа във византийския стил”, при която културно доминиращият български елемент заимства архаизиращи компоненти от късноантичната архитектура и под влияние на съвременният му византийски стил създава облика на представителните средновековни български паметници.³⁷ Мавродинов смята, че наред с другите фактори, съставляващи този феномен, важно място играе народността и народния дух, от който тракийският етнос естествено не е съставен елемент.³⁸ Поради известният факт, че той както и Кр. Миятев споделят някои социалистически възгледи преди 1944 г., на него му е оставена възможността да публикува своите фундаментални трудове „Византийската архитектура“ (1955 г.) и „Старобългарското изкуство“ (излязла след смъртта му през 1959 г.), в които естествено присъства задължителната марксистка риторика. Заради своите по-ранни изследвания обаче той е обвинен в споделяне на реакционно-фашистките тези на Б. Филов и Геза Фехер. Любопитното е, че на Първата научна сесия на Археологическия институт това става от страна на Тодор Павлов именно в контекста на дискусията за произхода на Мадарския конник, според когото тракийската принадлежност на паметника е несправедливо игнорирана. Павлов обвинява Мавродинов, че е „национализирал“ Мадарския конник, така както е национализирана чорапната фабрика „Тигър“ и изобщо не е скъсал по болшевишки с влиянието на филовщината и гезафехеровщината.³⁹ Въпреки всичко, трудовете на Н. Мавродинов остават „живата“ връзка с теориите на българските археолози-медиевисти (вкл. и Б. Филов) и предпоставят косвена приемственост между тях и след деветосептемврийските поколения.

„Мек” опозиционер е Станчо Ваклинов, автор на все още твърде влиятелната монография „Формиране на старобългарската култура” от 1977 г. и автор на теорията за „косвената приемственост” между късноантичните провинциални традиции и българските средновековни представителни паметници.⁴⁰ До издаването на своя най-значителен труд, Ст. Ваклинов е автор на няколко публикации, които са обект на критика от страна на Ат.

³⁷ Мавродинов 1934; 1959; Mavrodinov 1936.

³⁸ Мавродинов 1934, 262-263

³⁹ Павлов 1950, 435-436. Дори и в по-нови изследвания социалистът Мавродинов е обвиняван в панбългаризъм, заради опитите си „научно“ да национализира такъв важен паметник като съкровището от Нодьсенмиклош (Bálint 2002, 57-59).

⁴⁰ Станчев 1961, 4; Ваклинов 1977, 93, 95.

Милчев.⁴¹ До 1967 г. Ваклинов е критикуван, че пренебрегва славянския принос в изграждането на монументалните дворци в Плиска и Преслав. Конкретно за тези паметници, Милчев изяснява, че те са демонстрация на силата на българската централна власт чрез системата на феодализма, но дори и в този случай ролята на по-ниско поставените в класово отношение славяни не само, че не може да бъде подценявана, но трябва да бъде и водеща.⁴² През 1970 г., на Втория международен конгрес по славянска археология, Станчо Ваклинов изнася обширен доклад, посветен на славянската култура в средновековна България и византийското наследство. В тази студия, той до голяма степен отново косвено споделя вижданията на по-старите изследователи за механизмите на формиране на старобългарската култура, включвайки славяните като един от множеството (но не най-значителния), сред сирийски, малоазийски и северни елементи, съставляващи комплекса на завареното от българите антично/византийско наследство.⁴³ На същият форум обаче Милчев заявява вече и тракийския елемент в заварената от българите славянска култура. Игнорирането на този елемент от страна на изследователите в бъдеще ще дава повод на Милчев за следващи критики за неразбиране на принципите на класовата обусловеност в етногенезиса на българската народност.⁴⁴

Димитър Овчаров (1931) е най-изявеният противник на ролята на тракийския етнос в изграждането на старобългарската култура, но се проявява и най-късно. В поредица от статии от първата половина на 80-те години той развива концепция, близка до тази на изследователите отпреди Втората световна война – тракийски етнос не съществува, а античните традиции в средновековната българска култура са следствие на индиректна приемственост с романизираното население на балканските провинции, което пък от своя страна е съставено от имигранти от различните провинции на Римската империя.⁴⁵

⁴¹ Stančev 1960; 1962; Станчев 1962; 1964.

⁴² Milchev 1967, 150.

⁴³ Vaklinov 1973, 235-236.

⁴⁴ Milčev 1970, 167-171.

⁴⁵ Димитър Овчаров е член на БКП, но в същото време и деец на Комитета за спасение на град Русе и на Клуба за гласност и преустройство преди 1989 г. (Аладжов 1996, 96).

Овчаров директно оспорва постановките на Милчев и между двамата се разгаря остра полемика, която продължава до смъртта на последния.⁴⁶ Подготвената преди 1989 г. негова статия „За античния принос във формирането на старобългарската култура“ е израз на реакция на дълго задържани в нашата историография становища. Според Д. Овчаров тезите на Милчев са остарели и не са подкрепени с никакви научни доводи. Той естествено не може да си позволи директното им определяне като прояви на ретрограден сталинизъм, но критиката към считаните от тодорпавловисткото поколение за класици съветски учени е достатъчно показателна не само за научната недостоверност на теорията за триединството, но и за конфликта, тлеещ между поколенията историци и археолози, обучени в различните етапи от идеологическите мутации на режима.⁴⁷ Конкретно в статията си от 1989 г. Овчаров критикува, изразените на Втория международен конгрес по българистика възгледи на Милчев, че траките са основните посредници при възприемането на античните традиции в материалната култура на славяни и прабългари. В българския средновековен етнос траките придават „народността на културата“, която е пък „самобитно славянска“, докато от българите остава единствено името на етноса и на държавното формиране.⁴⁸ Трябва да се има предвид обаче, че през осемдесетте години на 20 в. и в последствие археолозите не участват активно в дискусиата за характера на българската народност през средновековието, оставяйки инициативата по общественото и огласяване в ръцете на партийната номенклатура от други области на хуманитаристиката. Самите позиции на Атанас Милчев са и значително отслабени след кончината на Тодор Павлов през 1977 г.

Проблемът за тракийския елемент в българската народност е прекрасен пример за шаблонното изграждане на научна фикция, чиято цел е да обслужва различни потребности на режима – от политико-идеологически на държавно ниво до чисто битови на неговите представители. Изключително важният и крехък стратум на националната идентичност става жертва на рационалния

⁴⁶ Овчаров 1989; 1991; Милчев 1991.

⁴⁷ Овчаров 1989, 36.

⁴⁸ Милчев 1987, 451, 458-459.

егоизъм. Натоварените със задачата по обосноваването на фикцията представители на хуманитарните науки вкарват клишетата на класово-партийния език, който е скелетът на идеята. Подобно на множество други случаи и тук се сблъскваме с „огледална наука“, при което с цел даден подход да бъде оправдан безогледно се копират и преекспонират клишета, създаващи повърхностна представа за достоверност, която бързо пуска корени сред широката публика.

Проблемът за културното наследство е изваден от полето, дебатите и компетенциите на отговорната за него професионална прослойка и е поместен в много по-широкото поле на преразпределение на символния капитал, в самия диалектически ход на световната история. В него решаващ глас имат аргументите не на специалистите, а на марксистите. Създаденият идеологически правилен модел с главен архитект Атанас Милчев е изведен извън археологическата дискусия, приложен към цялостната обществена доктрина и твърдо работи в полза на трансформацията на древнотракийската древност в древнобългарска. Създадена е своеобразна блокираща мисленото заклинателна риторика, в която и словесните формулировки, и начинът по който те са подредени изглежда неизбежен и недосегаем, подобно на сакрални магически формули. Тези, които се опитват да следват тази риторика трудно я разбират, а резултатите от опитите им обикновено са нонсенс.⁴⁹ В кръга влиятелни фигури около управляващата комунистическа върхушка вече няма нито един археолог. Ролята на археолозите е разглеждана като на работници, ангажирани с изкопните работи, а интерпретацията на паметниците е поверена на други отговорни фактори. В следствие на тази, базираща се на историческата фикция конструкция, днес сме свидетели на паралелно вървящи схващания – строго научно, базирано на обективните исторически и археологически факти, но не особено популярно и широко разпространени

⁴⁹ “Жизнеността на тракийските художествени елементи позволява те да се предават в продължение на столетия и да се върнат като бумеранг на Балканите с идването на “прабългарите”. Като се има предвид, че художествените мотиви могат да се разпространяват само ако действително имат висока стойност, от една страна и от друга, че ако високохудожествени мотиви могат да се възприемат само ако едно общество е дорасло, за да ги разбере и възприеме, наличието на общи художествени традиции в тракийската и старобългарската култура е атестат за високото равнище и на двете.” (Китов 1994, 18).

обществени представи, които очакват от археологията най-после да открие и обясни истината за дълбоката древност на българската народност и нация.

Библиография

Аксенова, Е.П., М.А. Васильев 1993. Проблемы этногонии славянства и его ветвей в академических дискуссиях рубежа 1930-1940 годов. – Славяноведение, 2, 86-104.

Аладжов, Ж. 1996. Димитър Савов Овчаров на 65 жодини и 40 години творческа дейност. – Археология, 2-3, 95-97.

Ангелов, Д. 1971. Образуване на българската народност. София.

Ангелова, Ст. 2002. Атанас Милчев на 80 години. Био-библиография. – Годишник на Софийския университет, *Studia Archaeologica. Supplementum* 2, 3-10.

Божилков, И. 1994. Българската народност през средновековието (уводни бележки към една дискусия). – В: Ат. Пейков (Съст.) Етническият проблем и националният въпрос на българите. Пловдив, 80-94.

Генчев, Н. 2005. Избрани произведения Т. 5: Спомени. София.

Гюзелев, В. 2007. Кавханите и ичиргу боилите на българското ханство-царство (VII-XI в.). Пловдив.

Димитров, Д.П. 1950. Съвременни задачи на българската археология. - В: Първа научна сесия на Археологическия институт. София, 161-230.

Еленков, И. 2008. Културният фронт. Българската култура през епохата на комунизма – политическо управление, идеологически основания, институционални режими. София.

Еленков, И. 2009. Културната политика през времето на комунизма – партийно ръководство, идеология, институционални режими. – В: И. Знеполски (Съст.) История на Народна република България. Режимът и обществото. София, 553-567.

Китов, Г. 1994. Тракийската култура и старобългарската цивилизация. - В: Ат. Пейков (Съст.) Етническият проблем и националният въпрос на българите. Пловдив, 7-23.

- Кожухаров, Г.* 1974. Вклад фракийцев в историю строительной техники. – In: A. N. Fol, V. I. Georgiev, V. Tărkova-Zaimova, V. Velkov (Eds.) Primus Congressus Studiorum Thracicorum. Thracia, III. Serdicae, 33-335.
- Кьосев, А.* 2009. Истинският наследник. – Критика и хуманизъм, 29, 145-174.
- Мавродинов, Н.* 1934. Външната украса на старобългарските църкви. – Известия на българския археологически институт, Т. VIII, 262-330.
- Мавродинов, Н.* 1959. Старобългарското изкуство. София.
- Милчев, Ат.* 1950. Изказване на Трето заседание (31 май 1950 г.) на Първа научна сесия на Археологическия институт. – В: Първа научна сесия на Археологическия институт. София, 263-288.
- Милчев, Ат.* 1964. По въпроса за културата на славяните и прабългарите в нашите земи през ранното средновековие. - Археология, 2, 1-23.
- Милчев, Ат.* 1987. Материална и духовна култура в българските земи през ранното средновековие – VI-X в. – В: Българските земи в древността. България през средновековието. Доклади от Втори международен конгрес по българистика. София, 23 Май – 3 Юни 1986 г. София, 448-463.
- Милчев, Ат.* 1991. Д. Овчаров. За античния принос във формирането на старобългарската култура. - Археология, 1989, 2, 32-37. – Археология, 4, 47.
- Овчаров, Д.* 1989. За античния принос във формирането на старобългарската култура. – Археология, 2, 32-37.
- Овчаров, Д.* 1991. А. Милчев. Д. Овчаров. За античния принос. – Археология, 2, 56.
- Павлов, Т.* 1950. Заключително слово. - В: Първа научна сесия на Археологическия институт. София, 428-440.
- Станчев, Ст.* 1961. За периодизацията на Плисковския дворецов център. – В: Изследвания в памет на Карел Шкорпил. София, 101-109.
- Станчев, Ст.* 1962. Славяни и прабългари в старобългарската култура. – Археология, 4, 1-15.
- Станчев, Ст.* 1964. Старобългарската култура през VIII-X в. Кратка археологическа характеристика. – Трудове на Висшия педагогически институт във Велико Търново, I, 2, 19-36.
- Теодоров, Е.* 1972. Древнотракийското наследство в българския фолклор. С.

- Теодорова, С.* 2004. Евгений Константинов Теодоров – живот и дело. – Български фолклор, 1-2, 176-186.
- Филов, Б.* 1919. Паметници на тракийското изкуство. – Известия на Българското археологическо дружество. Т. VI. 1916-1918. 1-56.
- Фол, Ал.* 1966. Дълбоки корени. Летопис на културното наследство. Кн. 1. Библиотека “Героична летопис”. София.
- Христов, Хр.* 1999. Секретното дело за лагерите. София.
- Христов, Хр.* 2006. Убийте “Скитник”. Българската и британската държавна политика по случая „Георги Марков”. София.
- Ценов, Г.* 1907. Праотечеството и праезикът на българите. София.
- Ценов, Г.* 1908. Българите са по-стари заселници на Тракия и Македония от славяните. София.
- Чилингиров, А.* 2005. Готи и гети. – В: А. Чилингиров (Съст.) – Готи и гети. Изследвания по историята на културата. Том I. София, 27-106.
- Чилингиров, А.* 2008. Готи и гети в известията на историческите извори. – В: Готи и гети. Изследванията по историята на културата. Том II. София, 199-225.
- Beševliev, V.* 1970. Untersuchungen über die Personennamen bei den Thrakern. Amsterdam.
- Dujcev, I.* 1968. La formation de l’Etat bulgare et de la nation bulgare. - In: L’Europe aux IX-Xe siècles: aux origines des Etats nationaux. Warsaw, 215-224.
- Ivanov, T.* 1972. Über die Kontinuität der thrakischen Kultur in den thrakischen Gebieten während der Römerherrschaft (Der Heutigen Volksrepublik Bulgarien). – In: V. I. Georgiev, V. Tăpkova-Zaimova, V. Velkov (Eds.) Primus Congressus Studiorum Thracicorum. Thracia, I. Serdicae, 159-178.
- Kohn, H.* 1952. Pan-Slavism and World War II. – The American Political Science Review, 46, 3, 699-722.
- Mavrodinov, N.* 1936. Le style architectural byzantine après le Xe siècle. – Actes du IVe congrès international des études byzantines. Sofia, Septembre 1934. Deuxième volume. Известия на българския археологически институт, Т. X, 256-265.
- Milchev, At.* 1967. Zur Frage der materiellen Kultur und Kunst der Slawen und Protobulgaren in den bulgarischen Ländern während des frühen Mittelalters (VI.–X. Jh.). – Ethnographisch-archäologische Zeitschrift, 8, 119-150.

- Milchev, At.* 1970. Zur Frage der materiellen Kultur und Kunst der Slawen und Protobulgaren in den bulgarischen Ländern während des frühen Mittelalters (VI.–X. Jh.). – In: W. Hensel (Ed.) I. Międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej. Warszawa 14–18 IX 1965. Vol. III. Wrocław, Warsaw, and Cracow, 20-61.
- Milchev, At.* 1973. Die Slawen und die Völker der römischen Provinzen im Östlichen Teil der Balkanhalbinsel. – Berichte über II. Internationalen Kongress für slawische Archäologie. B. II. Berlin 24.-28. August 1970, Berlin, 153-171.
- Šipkovenski, N.* 1974. Grundsätze der thrakischen Medizin. - In: A. N. Fol, V. I. Georgiev, V. Tăpkova-Zaimova, V. Velkov (Eds.) Primus Congressus Studiorum Thracicorum. Thracia, II. Serdicae, 241-252.
- Slezkine, Y.* 1996. N. Ia. Marr and the national origins of Soviet ethnogenetics. – Slavic Review, 55, 4, 826-862.
- Stančev, S.* 1960. Pliska und Preslav. Ihre archäologischen Denkmäler und deren Erforschung. – In: V. Bessevliev, J. Irmscher (Hrsg.), Antike und Mittelalter in Bulgarien. Berlin, 219-264.
- Stančev, S.* 1962. Plisca – Théories et faites. – Byzantinobulgarica I, 349-356.
- Tăpkova-Zaimova, V.* 1972. La competence des sources byzantines sur la survivance de l'ethnie thrace. – In: V. I. Georgiev, V. Tăpkova-Zaimova, V. Velkov (Eds.) Primus Congressus Studiorum Thracicorum. Thracia, I. Serdicae, 223-230.
- Vakarelski, Chr.* 1974. Des vestiges anciens, probablement thraces, dans la culture matérielle des Bulgares. – In: A. N. Fol, V. I. Georgiev, V. Tăpkova-Zaimova, V. Velkov (Eds.) Primus Congressus Studiorum Thracicorum. Thracia, II. Serdicae, 183-190.
- Vaklinov, St.* 1973. Die slawische Kultur in Bulgarien und die byzantinische Hinterlassenschaft. - Berichte über II. Internationalen Kongress für slawische Archäologie. B. II. Berlin 24.-28. August 1970, Berlin, 195-236.
- Velkov, V.* 1972. Thrakien in der Spätantike (IV-VI Jh.). – In: V. I. Georgiev, V. Tăpkova-Zaimova, V. Velkov (Eds.) Primus Congressus Studiorum Thracicorum. Thracia, I. Serdicae, 213-222.